

BOKMELDING

RYSTENDE OG NØDVENDIG OM ÆRESKRIMINALITET

GUNNAR HOLTH

Terje Bjøranger og Gunnar Valentin Svensson
Æresrelatert kriminalitet. En casebasert håndbok
Cappelen Damm 2024
293 sider

I de siste årene er det kommet flere fortellinger, i form av filmer og bøker, om enkeltmennesker i Norge som er blitt ofre for en undertrykkende æreskultur. Jeg kan nevne den gode filmen *Hva vil folk si?* (2017) av Iram Haq, og de fire bokutgivelsene fra Raja-familien – *Min skyld* (2021) av Abid Raja; *Min skam* (2023) av ektefellen Nadia Ansar; *Frihetens øyeblikk* (2023) av søsteren Abida Raja (fortalt til Håkon Høydal) og *Skapt for ære* (2024) av hennes sønn, Jawad Raja. I år er det også kommet to andre sterke historier om samme tema: *Jeg er Mariam. En fortelling om frihet* av Guro Kulset Merakerås og Mariam Rasouli, og *1178 netter. Historien om et tvangsekteskap* av Marte Spurkland og Daniella.

Jeg har selv sett den nevnte filmen og lest et par av disse bøkene, og de har gjort inntrykk. Likevel har jeg nok vært litt naiv og tenkt at dette har handlet om nokså ekstreme tilfeller i vårt flerkulturelle samfunn. Etter at jeg nå har lest boka *Æresrelatert kriminalitet* av Terje Bjøranger og Gunnar Valentin Svensson, sitter jeg igjen med en ny erkjennelse og en viss uro.

«En ung kurdisk jente fra Irak ønsket hjelp etter å ha rømt til et krisesenter. Hun forklarte at moren var religiøs, men ikke faren. Likevel var det han som var mest opptatt av kontroll, for å opprettholde sin kultur og familiens ære. Han hadde flere brødre i Irak og et annet nært familiemedlem bosatt i Norge. Brødrene i Irak forventet at han ivaretok familiens ære i Norge. Jenta fortalte at hun hadde vært i opposisjon til farens strenge regler for jenter i hele oppveksten. Dette hadde resultert i mye juling og en del synlige sår og skader. Hun hadde fått presentert flere forslag til ekteskapskandidater, men hadde nektet. Moren hennes hadde støttet henne i det og hadde sagt til faren at utdannelse var viktigere. Hun visste likevel at hun en dag måtte si ja til en av farens kandidater. Hun ville ikke få muligheten til å velge ektemann selv. Kjæreste var helt utenkelig. Faren var sykkelig opptatt av at hun måtte være jomfru. Det måtte ikke oppstå rykter om noe annet. Da hun hadde rømt, var hun overbevist om at familien i Irak ville forvente at han gjorde noe for å gjenopprette deres ære. Hvis han klarte å få kontroll på henne igjen, var hun redd for at han ville forsøke å drepe henne.»

Dette er bare én av svært mange historier som blir fortalt i boka, om en «æreskulturell» oppvekst i Norge. De to forfatterne har arbeidet med dette samfunnsproblemet i over 25 år, først og fremst i politiet, men også i Utlendingsdirektoratet og barneverntjenesten. I 2004 var

de med på å starte det tverrfaglige Kompetanseteamet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Siden 1990-årene er det blitt avdekket omkring 10 000 enkeltsaker, men mørketallene er trolig store – siden det skal mye til å be om hjelp mot egen familie. I de siste årene har antallet meldte saker vært økende, og ligger på nærmere tusen hvert år. Den såkalte æreskulturen gir grobunn for både psykisk og fysisk vold, frihetsberøvelse i form av ekstrem kontroll, trusler, ufrivillig eksil, seksuelle overgrep og tvangsekteskap, og i ytterste konsekvens drap.

Når boka blir presentert som en «håndbok», betyr det at den først og fremst er skrevet for alle de instansene som på ulike måter har som oppgave å gi bistand til dem som er utsatt for æresrelatert kriminalitet. Det gjelder blant annet politi og påtalemyndighet, rettsvesenet, barneverntjenesten, skolen og andre utdanningsinstitusjoner, helse- og sosialtjenestene og de som arbeider på migrasjons- og flyktningefeltet. Forfatterne mener at behovet er stort, fordi kunnskapsmangelen er så stor. Som de skriver i innledningen: «Uten denne basiskunnskapen om æreskultur er det ikke uten videre lett å avdekke at det som ser ut som en «normal» konflikt mellom en bror og en søster, i realiteten er en trusselsituasjon mot jenta, hvor et titalls familiemedlemmer i Norge og i utlandet er involvert.»

I tillegg til manglende kunnskaper kommer en utbredt berøringsangst, fordi temaet er betent. Her er forfatterne kompromissløse: «Vårt håp er at denne boka kan bidra til å «tøffe opp» de som kommer i kontakt med ofrene. Glem hudfarge, religion og etnisitet. Vold skal behandles som vold, uansett hvem voldsutøveren er. Personers kultur og tradisjoner skal ikke ha betydning for *om* vi skal bry oss, bare for *hvordan*.» Flere steder i boka minner de om den avvergingsplikten som alle norske borgere har ifølge straffelovens paragraf 196, det vil si plikten til å prøve å forhindre alvorlige lovbrudd. Den trumfer også taushetsplikten.

Boka er delt inn i fire hovedkapitler:

- Ære og vanære
- Æreskriminalitet
- Å arbeide mot æreskriminalitet
- Eksempelsamling

Hele veien er framstillingen utstyrt med konkrete eksempler på ofre for æreskultur i Norge, det er derfor det står «casebasert» i tittelen. Mange av historiene er såpass groteske at man nesten skulle tro de var oppdiktet, men det er dessverre ikke tilfelle.

SÅ HVA GÅR ÆRESKULTUREN UT PÅ?

Det som kalles æreskultur, er utbredt over hele Midtøsten, i Sør-Asia og Sentral-Asia, i Nord-Afrika og på Afrikas horn. I Norge er det særlig landbakgrunn fra Syria, Irak, Pakistan, Afghanistan og Somalia som er relevant, men også et tjuetalls andre land. Forfatterne understreker at det selvsagt også finnes mange familier med en slik bakgrunn som ikke er lojale overfor æreskulturen. Uansett gjelder dette ofte land og områder der sentralmakten har vært nærmest fraværende eller svært undertrykkende. Dermed har slekten eller klanen i praksis blitt

individets politi, NAV og rettsvesen. Samfunnslivet blir basert på storfamilier, i en patriarkalsk og hierarkisk klanstruktur.

Sosialantropologen Unni Wikan har i boka *Om ære* (2008) påpekt at vi ikke har noe godt norsk ord for hva dette handler om. På arabisk er begrepet *namus* eller *ird*, på urdu heter det *izzat*. Det er en kollektiv æreskapital som består av den respekten storfamilien nyter fra omverdenen, og den er basert på kvinnenens ærbarhet og mennenes evne til å beskytte den. Æren er altså først og fremst knyttet til seksuell kontroll av kvinnene i slekten. Denne æren er noe storfamilien enten har eller ikke har. Hvis en jente eller en kvinne bryter med plikten til ærbar oppførsel, blir hele storfamilien vanæret. En vanæret familie vil ingen inngå allianser med, og de risikerer økonomisk og sosial undergang.

Derfor må familien tydelig vise for omverdenen at de har full kontroll over livet til jentene/kvinnene, slik at det ikke kan reises den minste tvil om slektens ære. I et samfunn som det norske, og i andre europeiske samfunn, er dette naturligvis en krevende oppgave. Kontrollbehovet blir akutt, noe som uunngåelig må føre til konflikter. Æreskulturen lever av sladder, skriver forfatterne. «Det er ryktene og folkesnakket som avgjør, ikke nødvendigvis faktum.» Det betyr for eksempel at alt ugifte jenter gjør, som muligens kan tolkes som noe seksuelt, er forbudt. Det kan være litt for lange blikk i skolegården, eller at noen har sett en jente i ivrig prat med en gutt på kjøpesenteret. Da er det fritt fram for rykter om henne, og hele storfamilien blir vanæret.

Det er da æren må gjenreises, og det skjer ofte i form av handlinger som i vårt samfunn kalles straffbare handlinger. Forfatterne framhever at det kollektive ansvaret i æreskulturen innebærer et betydelig voldspotensial. I den historien jeg startet med å gjengi, står det at faren var «sykelig opptatt» av datterens ærbarhet. Men ut fra storfamiliens æreskodeks, både i Norge og Irak, er det verken noe sykkelig eller noe kriminelt ved farens oppførsel. Han gjør bare det han har rett til og plikt til, ved å prøve å sørge for at datteren er uberørt når hun skal giftes bort. Idet hun velger å rømme, betyr det at han ikke har lyktes med sine kontrolltiltak. Da må han vise seg sterk og søke å gjenopprette æren, og drap kan framstå som en løsning på problemet.

I æreskulturen blir jenter og gutter oppdratt helt forskjellig. Men forfatterne får fram at gutter og menn også kan være ofre i denne sammenhengen. En gutt eller en mann som har våget å nærme seg en av familiens kvinner, kan bli utsatt for vold. Det hender også at gutter og unge menn blir tvangsgiftet, for eksempel hvis noen har slått alarm om en uakseptabel kjæreste i Norge. Eller at storfamilien presser på for at en av jentene i opprinnelseslandet skal få oppholdstillatelse i Norge, såkalt henteekteskap. Og dersom en familie får mistanke om at sønnen er homofil, kan et tvangsekteskap være en nærliggende løsning på det problemet. Dessuten kan storfamilien legge et ubehagelig stort press på en far eller en bror, når datteren/søsteren er blitt «for norsk».

Når det gjelder gutter og menn og æreskultur, er forfatterne også innom den gjengkriminaliteten som i særlig stor grad har fått utfolde seg i Sverige. De peker på at de organiserte kriminelle nettverkene langt på vei er styrt av den samme æreskodeksen som boken

beskriver. Nettverkene er som regel «storfamiliebedrifter» med sterke bånd til noen av æreskulturens kjerneområder. Dette er grundig dokumentert i boka *Klanerna* (2023) av Johannes Wahlström og Jan Persson. Der påviser de at disse klanene er strenge hierarkier med et familieoverhode som sjef. Guttene oppdras til å bli tøffe forsvarere av klanens ære, ved hjelp av en solid voldskapital. De skal vokte nidkjært over sine søstre og sørge for velstand og status til familien. Bjøranger og Svensson konkluderer slik: «Når det gjelder arbeidet mot gjengkriminalitet, er vårt råd å se nærmere på hvordan familiene til de enkelte fungerer. Æreskultur, manglende investering i barna og fokus på storfamiliens behov for penger og status er ikke en vinneroppskrift.»

OM BERØRINGSANGSTEN – RELIGION, KULTUR, RASISME, TOLERANSE

Alle lesere av dette tidsskriftet vet hvorfor temaet æreskultur er betent. Det er ikke så lett å bare glemme religion og etnisitet. Var det ikke sånn at vi skulle ha respekt for andres kultur og tradisjoner? Og dessuten prøve å ta andres perspektiv? Hvis jeg melder fra til politiet eller barnevernet nå, kan jeg ikke da bli beskyldt for rasisme – eller islamofobi?

Forfatterne gir uttrykk for at den undertrykkende æreskulturen ikke bør oppfattes som et særtrekk ved islam, selv om familiene har muslimsk bakgrunn i de fleste sakene de har jobbet med. I Midtøsten, for eksempel, er æreskulturen utbredt også innenfor andre religiøse fellesskap, og i Sør-Asia er hinduismen preget av den. Negativ sosial kontroll er heller ikke noe ukjent fenomen i lukkede kristne miljøer i Norge. Som eksemplet i innledningen viser, er det ikke sikkert at trusselutøveren er en spesielt religiøs person. «Samtidig er det ganske åpenbart at æreskulturen lever godt i *sameksistens* med islam, kanskje også slik at religionen forsterker æreskulturen,» er forfatternes konklusjon. Jamfør kravene og forbudene knyttet til kjønnssegregering, tildekking og kyskhet. Det er jo en kjent sak at religion ofte blir brukt som et maktmiddel og en begrunnelse for patriarkalske tradisjoner.

En form for balansekunst kommer vi likevel ikke utenom, fordi både islamofobi og rasisme er reelle samfunnsproblemer i landet vårt. Men vi bør være på vakt når anklager om rasisme og islamofobi tas i bruk for å tåkelegge overgrep og beskytte overgripere. Da mener jeg at disse begrepene fungerer mest som hersketeknikker i debatten – omtrent som i den historien om et prekenmanus, der presten skal ha notert i marginen: «Dette synspunktet er dårlig underbygd, hev stemmen!» Når det gjelder frykten for å bli kalt rasist, overlater jeg ordet til forfatterne: «Å hjelpe noen som er utsatt for voldelige utslag av en tradisjon kan aldri bli rasistisk. Rasisme er derimot å velge å *unnlate* å bistå noen fordi de har en annen hudfarge.» Jeg får lyst til å føye til: Det er en grunn til at vi har en verdenserklæring om menneskerettigheter, ikke om storfamilierettigheter.

Å ha evnen til toleranse blir med rette sett på som en god og viktig egenskap i et flerkulturelt samfunn. Selv har jeg ofte irritert meg over at et ønske om god integrering av innvandrere blir til et bastant krav om assimilering. Som når en representant for «Det Store Vi» sier at «her i Norge spiser vi svinekjøtt, drikker alkohol og håndhilser på hverandre!» Når samfunnet har en mangfoldig befolkning, bør vi akseptere nokså vide rammer for ulike levemåter og verdier.

Samtidig har jeg som lærer erfart at begrepet toleranse ikke alltid blir ordentlig forstått. Ordet kommer av «å tåle», og overfor elevene har jeg pleid å lage en enkel figur med tre nivåer. Det øverste nivået er alt det du liker og setter pris på, det du synes er verdifullt. Der har du ikke bruk for egenskapen toleranse. Nivået i midten er derimot toleransens område: alt det du tåler at andre sier eller gjør, det du kan «bære over med», selv om du er uenig eller misliker det. Det nederste nivået omfatter det som du slett ikke er innstilt på å godta at andre gjør. Diskusjoner omkring dette oppstår fordi individene i et samfunn ikke er enige om hvilket nivå ulike handlinger og ytringer skal plasseres på. Men i et demokratisk samfunn er det den valgte, lovgivende forsamlingen som bestemmer, gjennom straffeloven, hva som iallfall skal ligge på nivået under toleransens område.

Gjennom de siste 60 årene har innvandrere og flyktninger fra andre kanter av verden gitt mange bidrag til samfunnet vårt som jeg setter pris på. Enkelte tradisjoner er av det slaget som jeg ikke har noen problemer med å tolerere. Men denne æreskulturen ... Jeg kommer til å tenke på Religionslærerforeningens innholdsrike studiereise i Etiopia for 15 år siden. Blant veldig mye annet støtte vi der på en typisk FN-forkortelse: HTP. Den viste seg å stå for «Harmful Traditional Practices», og i dette landet er det særlig skikken med kjønnslemlestelse av jenter som flere gode krefter prøver å avskaffe. Æresrelatert kriminalitet er nettopp uttrykk for HTP i Norge. Derfor synes jeg at forfatteren Marte Spurkland sa det ganske treffende i et intervju om den boka hun utformet om Daniellas tvangsekteskap (Dagsavisen 02.11.24): I møte med æreskulturen trenger vi mer *berøringsmot* og mindre berøringsangst.

KONKRET VEILEDNING OG GODE RÅD

Det er særlig i det tredje hovedkapitlet, «Å arbeide mot æreskriminalitet», at denne boka blir en nyttig *håndbok*. Forfatterne skriver der: «Selv om æreskriminalitet kan fortone seg som innfløkt og vanskelig å avdekke, er det som regel alltid mulig å gjøre noe. Gode straffesaker, treffsikre tiltak fra barneverntjenesten og politiet og våkne ansatte i skole og helsetjenester er den viktigste forebyggingen, og et vilkår for å kunne gi bistand.» Ut fra sin omfattende erfaring gir de grundig veiledning om hva man må være oppmerksom på, og hvordan man bør handle i møte med slike saker. De gir også eksempler på hvordan det *ikke* bør gjøres, når poenget er å beskytte offeret. Det har hendt at ansatte i barnevernet ikke har trodd på jenta, fordi hennes historie har vært for absurd sett med norske øyne. Eller de har tenkt at «denne konflikten skal vi nok få ordnet opp i», og innkalt til meklingsmøte med familien. Et par uker senere er jenta blitt sendt ut av landet.

Dette er temaer som blir drøftet:

- Hvordan identifisere en æresrelatert konflikt?
- Hva frembringer vanligvis en æresrelatert konflikt?
- Det første møtet med den utsatte
- Å kartlegge familienettverket og maktstrukturen i storfamilien
- Presset fra opprinnelseslandet (om ekteskapsmigrasjon)
- Tiltak uten relokalisering av den utsatte

- Relokalisering (nytt bosted og eventuelt ny identitet)
- Langsiktige konsekvenser for fornærmede (traumer, å bli utstøtt av familien, psykiske og praktiske problemer, barn som resultat av tvangsekteskap)

Jeg har forstått at en rekke skoler heldigvis har arbeidet godt med slike saker i mange år. Det skjer blant annet gjennom mangfoldsrådgivere, som er utplassert på ungdomsskoler og videregående skoler i regi av Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. Uansett tror jeg at denne håndboka vil være til nytte for flere av dem som har med skoleungdom å gjøre. Ledelsen ved skolene bør derfor sørge for at det blir kjøpt inn noen eksemplarer av boka – til bruk for lærere, rådgivere, skolepsykologer og helsesykepleiere, kanskje også et eksemplar på skolebiblioteket? Når de unge får god og tidlig hjelp mot æreskriminalitet, sier forfatterne, vil de være bedre vaksinert mot å videreføre denne ukulturen. «Å konsekvent hjelpe barn og unge blir da den beste forsikringen mot at æreskulturen biter seg fast.»

Gunnar Holth har vært lektor ved Valler videregående skole i årene 1983–2017, der han har undervist i norsk, religion og etikk, psykologi og flere samfunnsfag.

E-post: gunengel@icloud.com